

9. Баранович Лазарь. Меч духовный, еже есть глагол Божий, на помощь церкви воюющий, из уст Хрестовых поданный, или книга проповедей слова Божего – Изд. 1-е. – Киев: Типография Киево-Печерской лавры, 1666. – 481 лист.
10. Кондзьолки Володимир. Платон: Філософія добра // Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1995. – С. 5-19.
11. Ничик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII—начала XVIII в. – К., 1978. – 298 с.
12. Рассел Бертран. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
13. Асмус В.Ф. Платон. – М.: Мысль, 1975. – 220 с.
14. Чанышев А.Н. Аристотель. – М.: Мысль, 1981. – 200 с.
15. Темнов Е.И. Макиавелли. – М.: Юрид. лит., 1979. – 72 с.
16. Гопченко П.Г. Критика религиозных концепций о "конце мира". Социальные истоки и идейная сущность христианской эсхатологии. – Киев – Одесса, 1979. – 192 с.
17. Строев В. Лазарь Баранович и его проповеди // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1876. – №19. – С.530.
18. Чанышев А.А. "Град земной" в эсхатологической перспективе: переосмысление опыта античной истории гражданской культуры в историософии Августина // Вопросы философии. – 1999. – №1. – С.124-136.
19. Великие мыслители Запада. – М.: Крон-Пресс, 1999. – 656 с.

ОСНОВНІ ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

О.М.Тютюнник

*Чернігівський державний педуніверситет
імені Т.Г.Шевченка*

Українській філософсько-культурній, в тому числі освітній, традиції характерне просвітницьке спрямування. Тому в сучасних умовах реформування системи освіти в Україні, при пошуках базових принципів національної освіти, варто звернутись до вітчизняної спадщини – доробку відомих мислителів минулого, що вивчали питання змісту, ролі та значущості освіти у житті суспільства, зокрема, у житті української спільноти.

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819-1897), безсумнівно, відноситься до числа тих непересічних особистостей XIX ст. які, завдяки своєму розуму та науковому світосприйняттю, стояли значно вище загальної маси своїх сучасників. Цей визначний український філософ, вчений і педагог, уродженець Чернігівщини, залишив по собі науково-теоретичну і художньо-літературну спадщину, в якій, незважаючи на певні суперечливі судження, чітко прослідковується філософсько-освітнє спрямування. Тепер, коли в Україні продовжується процес державотворення, важливим елементом якого є реформування системи національної освіти, філософсько-освітній доробок П. Куліша актуалізувався, набув суттєву історико-філософську, методологічну і теоретико-педагогічну значущість.

Мислитель розробляв свої реформаторські ідеї в галузі філософії освіти у складних умовах імперського політичного тиску на українську інтелігенцію, який значно посилювався після репресій проти учасників Кирило-Мефодіївського товариства. Позбавлений можливості працювати в державно-політичній системі Російської імперії, він здійснив свою стародавню мрію і зажив на хуторі Мотронівка під Борзною на Чернігів-

щині. Проте це не була втеча від життя. Навпаки, дещо усамітнене існування дало змогу П. Кулішу переосмислити прожите, визначити для себе нові напрямки наукової, літературно-мистецької і філософської праці. Причому його аналіз філософських питань науки, освіти та культури був водночас і традиційним, і оригінальним. Свідчить про це вже той факт, що його праці серед української інтелігенції другої половини XIX ст. викликали іноді гострі дискусії. Нині відбувається своєрідне філософсько-методологічне переосмислення культурно-освітніх надбань минулого, і філософська спадщина П. Куліша теж не витлумачується однозначно. Особливо це стосується його філософсько-освітньої концепції, що тісно переплелась із загальнокультурними ідеями у "хутірській філософії".

Загалом, для дослідників радянського періоду було притаманне звернення до Куліша лише як до історика, літератора, критика тощо. По-справжньому ім'я Куліша оживає на початку XXI століття, коли українські дослідники всебічно аналізують його філософську і культурологічну спадщину. В умовах пострадянського розвитку і розбудови державності, розпочався пошук глибинних, ментально-ціннісних характеристик національної самобутності. У контексті цього пошуку відбувається переосмислення теоретичної спадщини нашого народу, зокрема, доробку таких визначних його представників, як П. Куліш. Серед дослідників, що займаються вивченням філософської спадщини мислителя, варто назвати імена С. Єфремова, В. Шевчука, В. Петрова, М. Дорошенка, М. Зерова, Є. Кирилюка. Але, наголошуючи гуманістично-просвітницький характер світоглядної концепції П. Куліша, дослідники допоки не піддали глибокому аналізу філософське підґрунття освітньо-педагогічної спадщини мислителя, яка є досить змістовною і актуальною.

Пантелеймон Куліш був одним із найпалкіших прихильників національної культури і все своє життя присвятив її збереженню та розвитку. Одним із найважливіших завдань, що мають бути поставлені перед освітою, П. Куліш вважав збереження національної самобутності українців і подальший поступальний розвиток рідної культури. В період захоплення здобутками Європи на науковому та культурницькому ґрунтах, П. Куліш закликав братів-українців повернутися до прадавніх культурних традицій, що були близькими до західно-європейських, а також орієнтуватись на пан-європейську культуру, яку він протиставляв культурі азіатській, що асоціювалась у нього із застоєм, руйнацією, регресом. У зверненні "До рідного народу" автор закликає обрати європейський шлях розвитку: "На ж зеркало всесвітнє визирайся, Збагни, який ти азіат мізерний, Забудь навіки путь хижачтва скверний, і до сем'ї культурників вертайся". [1]

Перебороти азіатський дух, привнесений до української культури спочатку монголо-татарами, а пізніше підсилений турецьким впливом і авторитетом козацтва, (яке, за Кулішем, є прямим результатом азіатства) та владою Москви, можна з допомогою освіти, зверненої до духовно-культурних традицій, збережених у народній культурі.

Для П. Куліша освіта – це шлях духовного розвитку, визволення людини із кріпацтва, навігластва, яке є причиною страждань людей. Говорячи про концепцію національної освіти, яка прослідковується у поглядах П. Куліша, варто зазначити, що саме поняття "освіта" він трактує по-різному. П. Куліш вирізняв освіту "книжну", що базується на чужій культурі, нав'язується з допомогою чужого слова і в, результаті, руйнує національну самосвідомість. Така освіта є згубною для українського народу, збагаченого мудрістю глибинною – народною. "Маючи змогу по декілька місяців поспіль спілкуватись з людьми – майже зовсім неграмотними, я, порівнюючи їх з балакучими продуктами книжної науки, значно знижував ціну цим останнім. Майже з відчаєм у душі, я лише на рівні неграмотності та на рівні найвищого розумового розвитку бачив людей, не скалічених у розумовому та моральному відношеннях". [2] Український просвітник був прихильником освіти справжньої, співзвучної із душею народу, що бере корені в глибині віків, живиться народною мудрістю і передається рідним словом.

На основі частого спілкування з простими людьми та власних роздумів, П. Куліш дійшов висновку, що людині від народження притаманна природна мудрість і важливо не знищити її, а дати можливість розвинути: "... дитя, прийшовши до вчителя за першою літерою алфавіту, вже доведене до високого ступеня розумового і морального розвитку нашою спільною наставницею природою". [2] А школа може або розвинути, або заглушити паростки творчих здібностей і лише досить сильна особистість може перебороти її вплив. Сам П. Куліш згадував про своє начання: "...вода науки бігла через край; я захлинався в ній; мені не давали сказати від самого себе жодного слова.... лише пам'ять серця не зрадила мене: пам'ять розуму вбили мої запопадливі перевихователі". [3] У своїй філософії освіти український культурник П. Куліш виступав за індивідуалізацію навчального процесу, за надання дитині можливості вільно розвиватися, в повній мірі проявляючи свої творчі здібності.

Основою національної освіти та і культури загалом, за П. Кулішем, є безперечно мова, яка несе на собі печать віків та мудрість предків. Мова є важливим виховним чинником, який дозволяє дитині долучитись до рідної культури, він називає її єдиним скарбом, міцною основою життя. [1] Слово, як невід'ємний елемент культури, має стати тією зброєю, яка поборє темноту, навігластво, змусить людей повернутись до Євангельських цінностей, що кличуть до рівності та любові. У багатьох своїх працях і поетичних творах П. Куліш складав шану рідному слову, а своєю працею сприяв збереженню мовних традицій. Саме через рідну мову людина може просвітити своє серце, стати мудрою.

Оскільки освіта є важливим чинником формування національної свідомості, то вона має обов'язково включати вивчення історії народу, його минулого, що є проявом справжнього, живого, наповненого змістом, сутнісного буття. Сам П. Куліш намагався через осмислення історії України донести до свого народу і цим самим відродити забуті елементи культури. На думку П. Куліша, вивчення національної історії дозволяє осягнути глибини народної душі, доторкнутись до його ества, що дуже важливо для співвітчизників. Відтак сучасні освітні програми теж мають обов'язково включати в себе детальне вивчення історії нашої держави.

Важливим джерелом освіти є також людське спілкування, початки якого треба шукати в сім'ї. Саме сім'я для кожної маленької людини є оазою, що має сприяти розквіту її особистості, вона закладає основи світогляду і виховання, формує основні ціннісні орієнтири та початкові освітні засади. Сім'я, яка є носієм національної культури, має величезні можливості для прищеплення цієї культури дітям, а сімейна освіта, що базується на таких споконвічних українських традиціях, як повага до хліба та хліборобської праці, пошана до батьків та старших, любов до рідної землі та ментальна релігійність, є важливим елементом виховання загалом.

У філософії освіти П. Куліша, який був прихильником хутірського світосприйняття, вихованню у сім'ї надавалось величезного значення і отримало назву "батьківської" та "материнської" науки, що були першими і чи не найважливішими елементами на шляху просвіти. Адже атмосфера у сім'ї, і особливо взаємовідносини із матір'ю, яка в перші роки життя уособлює для маленької дитини весь світ, є дуже важливими. А любов до матері згодом має перерости у любов і повагу до інших людей, до природи. Сам П. Куліш складав шану своїм батькам, зокрема матері, яку він дуже любив і поважав за її природний розум. У "Жизні Куліша" він з великою теплою і любов'ю говорить про свою матір, яка не знаючи шкільної науки, черпала мудрість із глибини віків і доносила її до людей рідною мовою. [4] Народна мудрість дуже часто дозволяє краще виховати дітей, ніж книжна освіченість.

Зважаючи на той величезний вплив, який справляє мати на своїх дітей, П. Куліш, услід за кирило-мефодіївцями, вважав за необхідне надати жінкам можливість отримувати освіту нарівні з чоловіками, залучати їх до культурницької та просвітницької діяльності. Це зробить початковий освітній етап більш продуктивним і дитині буде легше даватись подальше навчання.

Ще одним дуже важливим елементом національної концепції освіти, на думку П. Куліша, має стати виховання дитини в гармонії з Природою. Його хутірська філософія була відповіддю на урбанізацію і пов'язане з нею відчуження людини від Природи, та і загалом, людини від людини. Хоча за часів "Ганниної пустині" загрози екологічної катастрофи ще не існувало, але Пантелеймон Олександрович своїм пророчим розумом відчував, що людина надто віддаляється від Природи, і це може зашкодити перш за все її духовному стану. Сам П. Куліш черпав натхнення і відпочивав душею на Україні. У одному з листів до М.Д. Білозерського він так змальовує свій душевний стан під час спілкування з природою: "Едешь степью по дороге, ровной как стол, дышеш полной грудью, и - ничего не желаешь. ... Ничего не помнишь, ни о чем не жалеешь, чувствуешь только, что жизнь, то есть простое ощущение бытия – драгоценнейший дар провидения, источник всех радостей, всех поэтических движений сердца". [5]

Аналізуючи сучасну йому систему освіти, П. Куліш нарікав на те, що вона часто дає знання про різні віддалені і часто абстрактні речі і не навчає дітей елементарним навичкам спілкування з Природою. В цьому плані його ідеалом є життя і виховання на українському хуторі, де сама природа постає у ролі вчителя і вихователя, дозволяє дитині розвинути творчі здібності, долучитись до духовних цінностей свого народу, які формувались під впливом місцевості, на якій він проживав століттями.

Слід зазначити, що "хуторянство" П. Куліша – це не відмова від цивілізації і науки, це спроба гармонізувати стосунки Природи і людини. Сьогодні нам, людям урбанізованого, техногенного суспільства, варто звернути особливу увагу на ці думки. Цілеспрямована державна політика та система освіти, через екологічне виховання зможе повернути нам радість спілкування з Природою і відновити втрачену гармонію стосунків людини і довкілля.

Отже, основними ідеями філософії освіти П. Куліша є виховання гармонійної особистості через глибоке сприйняття рідної культури, заснованої на прадавніх традиціях, які знаходять вираження у мові, діалозі з Природою та сімейному вихованні. П. Куліш закликав освічувати розум і серце, адже саме так можна зробити людину мудрою і добродісною. Чи не варто нам прислухатись до цієї поради?

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш П. До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів //Твори у 2-х т. – Т.1. – С.386.
2. Куліш П. Хутірська філософія. – Хроніка 2000 Наш край. – 1992. – Вип.2.- С.80-81.
3. Куліш П. Хутірська філософія. – Хроніка 2000 Наш край. – 1993. – Вип.1– 2(3-4). – С.85.
4. Життя Куліша. – П. Куліш. – Твори у 2-х т. – Т.1. – С.236–237.
5. Куліш П. Листи до М. Д. Білозерського. – Львів-Нью-Йорк, 1997 – В-во М.П. Коць. –219 с. – С.107.